

Нікітіна Т.А., асистент кафедри теоретичної та прикладної економіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Еволюція поглядів на капітал як економічну категорію.

У статті досліджується еволюція уявлень видатних економістів різних епох, щодо таких економічних понять, як капітал, його структура, нагромадження, концентрація та централізація, а також, його роль в економічній системі.

The article are investigate evolution process conception prominent economist by different epoch about such economics conceptions, as capital, structure of capital, accumulations process, process of concentration and centralization of capital, and the part of capital in business system.

Сучасний світ постійно змінюється. Процеси глобалізації сприяють посиленню диференціації та диспропорції на різних економічних рівнях. Посилюється вплив транснаціональних корпорацій на соціально – економічний розвиток окремих регіонів та цілих країн. Відбувається трансформація економічних систем взагалі і окремих регіонів зокрема. В період трансформації економічних систем для розробки та вибору найбільш ефективної макроекономічної політики, необхідно точно знати, як діють ті чи інші економічні закони у нових умовах, як змінюється трактування (або залишається без змін) основних економічних категорій. Зокрема, значний інтерес викликає така економічна категорія, як капітал, враховуючи те, що процес нагромадження капіталу в постіндустріальному суспільстві продовжується (звісно з відмінностями від первісного нагромадження капіталу).

Завданням даної статті є дослідження еволюції уявлень видатних економістів різних епох, щодо таких економічних понять, як капітал, його структура, нагромадження, концентрація та централізація, а також, щодо його ролі в економічній системі.

Поняття капіталу завжди було одним з центральних в економічній теорії. Процеси функціонування та нагромадження капіталу всебічно розглядались, зокрема, такими вченими, як А.Сміт, Д.Рікардо, Симон де Сисмонди, Джон Стюарт Мілль, К.Маркс, Дж.Б.Кларк, І.Фішер, К. Менгер, Є. Бьом-Баверк, Ф.Візер, Дж.Хікс, К.Вікселль, Д. Гобсон, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс, та ін.

Засновник класичної політекономії А.Сміт у своїй праці “Дослідження про природу та причини багатства народів” (1776р.) розглядає капітал двояко. З однієї сторони капітал трактується як вартість, що дає приріст завдяки експлуатації найманої праці, з іншої сторони, капітал розглядається як речовий запас, що необхідний для подальшого виробництва.

Перевагою теорії капіталу А.Сміта стало те, що, на відміну від фізіократів, він розглядав капітал як такий, що створює приріст вартості не тільки в галузі сільського господарства (як стверджували фізіократи), а і в інших галузях. Проте, не розрізняє форми капіталу, не розглядає кругообіг капіталу, рух капіталу, безперервну зміну функціональних форм капіталу і самі форми капіталу.

Вчений поділяє капітал на основний та оборотний. Так, до основного капіталу вчений відносив машини, обладнання, споруди для промислових і торгівельних операцій, певні дії щодо поліпшення землі, на якій збираються працювати, та набуті трудові навички і корисні властивості працівників. Тобто, до складу основного капіталу відносився і людський капітал як капіталізована вартість “здобутих і корисних властивостей всіх мешканців та членів суспільства”. Основний капітал приносить прибуток “не переходячи від одного власника до іншого і без подальшого обігу” [1, с.205]. Науковець відносив набуті трудові навички і корисні властивості працівників до

основного капіталу і не розглядав їх як змінний капітал і частину оборотного капіталу.

До оборотного капіталу дослідник відносив гроші, матеріали, напівфабрикати, незавершене виробництво, запаси продовольства (до оборотного капіталу не відносяться запаси продовольства, що знаходяться у споживачів), готові до продажу товари. Оборотний капітал приносить прибуток власнику завдяки тому, що “постійно уходить від нього в одній формі і повертається в іншій” [1, с.206].

Вагомий внесок А. Сміта в теорію нагромадження капіталу полягає у визначенні джерела формування капіталу. За А.Смітом, капітал формується не тільки у сфері обігу (за твердженням меркантилістів) і не тільки у галузі сільського господарства (за твердженням фізіократів), а у всьому виробничому секторі економіки. Але, аналізуючи структуру капіталу, дослідник не розглядав її з макроекономічної та мікроекономічної точок зору. Нагромадження капіталу трактується як результат ощадливості, і зовсім не розглядаються такі фактори нагромадження капіталу, як капіталовкладення, збільшення основного та оборотного капіталу. Завдяки ощадливості збільшується кількість працівників, які в свою чергу збільшують своєю працею вартість товару, що і призводить до нагромадження капіталу. Тобто, як фактор нагромадження капіталу, розглядається лише ощадливість і праця робітників : “...ощадливість, збільшуючи фонд, призначений на утримання виробничих робітників, призводить до збільшення числа тих робітників, праця яких збільшує вартість предметів, до яких він застосовується. Вона веде тому до збільшення мінової вартості річного продукту землі і праці даної країни. Вона призводить в рух додаткову кількість праці, яка надає додаткову вартість річному продукту.”[1, с.249] . Але, разом з тим, вчений вказував на те, що саме через нагромадження капіталу зростає промисловий потенціал країни : “Промисловість нації може зростати лише в міру зростання її капіталу, а

джерело для зростання останнього – поступові заощадження з сукупних доходів” [1, с.218].

Промисловий переворот, що призвів до значного нагромадження капіталу в промисловій сфері, мав великий вплив на погляди наступника і продовжувача теорії Адама Сміта – Девіда Рікардо. Д.Рікардо вважав нагромадження капіталу фактором не тільки пропозиції товарів, а і попиту. Незбалансоване нагромадження, на думку вченого, може викликати диспропорції в економіці країни. У своїй праці “Початок політичної економії та оподаткування” науковець у якості єдиного джерела вартості вважає працю, що витрачається на виготовлення товарів. Але, разом з тим, Д.Рікардо не виділяє ролі оборотної частини постійного капіталу.

Представник посткласичного напрямку у економічній теорії, С. де Сисмонди, як і А.Сміт, розглядав капітал як виробничий запас, як частину багатства, що приносить прибуток. Але, разом з тим, капітал розглядається і як “речі, що знаходяться у спокої”, і як фактор виробництва. [2, с.183,184]. Як і А.Сміт, С. де Сисмонди розглядав нагромадження капіталу як результат ощадливості.

Продовжувач класичної школи, Джон Стюарт Мілль визначає капітал як “накопичений запас продуктів праці”[3, с.148]. І знову, як і у Сміта, і у Сисмонди, нагромадження капіталу визначається як результат ощадливості, а саме “...будь-який капітал, і особливо будь-який приріст капіталу, є результатом ощадливості”[3, с.167], і не враховується насильницьке масове відокремлення виробників від засобів виробництва.

На відміну від представників класичної школи, К.Маркс пов’язує розвиток капіталу та його генезис з поняттям вартості та її грошової форми. Капітал розглядається як самозростаюча вартість. Принципово новим стало розкриття постійного руху капіталу, обороту капіталу. Вчений довів, що перетворення грошей в капітал (за його формулою $G - T - G'$) може відбутися лише за умови наявності робочої сили. В свою чергу робоча сила, як

особливий товар на ринку, виникає лише при наявності особистої свободи працівників та відокремлення їх від життєвих засобів та засобів виробництва.

На відміну від попередників, Маркс чітко розділяє капітал на постійний та змінний, розкриває поняття постійного та змінного капіталу і тим самим пояснює процес створення доданої вартості. Науковець розкриває соціально-економічні передумови виникнення капіталу, пояснює соціальну природу капіталу, як специфічного суспільного виробничого відношення, що існує лише за певних історичних умов. Необхідними історичними умовами капіталу є розвинуте товарне виробництво і обіг, вільні від засобів виробництва і життєвих засобів робітники, певна ступінь концентрації виробництва і капіталу.

За Марксом, відтворення капіталу є результатом наявності робочого класу і одночасно його передумовою. Завдяки експлуатації найманої праці, будь-який капітал, з часом, перетворюється в капіталізовану додану вартість або в нагромаджений капітал.

Нагромадження капіталу зводиться до відтворення у розширеному масштабі : “Будь – яке нагромадження стає засобом нового нагромадження. Разом з збільшенням маси багатства, що функціонує як капітал, воно підсилює його концентрацію ... і, таким чином, розширює основу виробництва у великому масштабі ...” [4, с.639]

Науковець розглядає нагромадження капіталу як два взаємопов’язаних, але не тотожних процеси : концентрацію та централізацію капіталу. “З однієї сторони нагромадження постає як зростаюча концентрація засобів виробництва та командування над працею, то, з іншої сторони, воно постає як обопільне відштовхування багатьох індивідуальних капіталів... капітал зосереджується в величезних масах в одних руках тому, що зникає з багатьох рук. Це – власне централізація, на відміну від нагромадження та концентрації” [4, с.639,640]. Найбільш потужними важелями централізації Маркс називає розвиток конкуренції та кредиту [4, с.640]. Централізація капіталу не залежить від позитивного збільшення суспільного капіталу, і це

особливо відрізняє централізацію від концентрації, яка являє собою інше вираження відтворення у розширеному масштабі [4, с.641]. Централізація капіталу розглядається як потужний важіль суспільного нагромадження : “Маси капіталу, з’єднанні в дуже короткий термін процесом централізації, відтворюються та збільшуються так само, як і інші капітали, але швидше, і тим самим в свою чергу стають потужними важелями суспільного накопичення.” [4, с.642]

Також перевагою марксистської теорії, на відміну від попередників, є визначення руху капіталу, його колообігу. Так, монетаристи та меркантилісти розглядали обіг капіталу як колообіг грошового капіталу. Зокрема, здобутком меркантилістів стало те, що вони вважали, що багатство (вартість) створюється в процесі обігу. Фізіократи (Ф.Кене) зводили обіг капіталу до кругообігу товарного капіталу. Класики визначали обіг капіталу як рух виробничого капіталу, і, на відміну від меркантилістів, вважали, що вартість створюється виключно в процесі виробництва. Тим самим класики ігнорували процес простого товарного обміну, як фактора, без якого вартість не могла би набути грошової форми вираження. Зводячи рух капіталу лише до кругообігу його виробничої форми, класики не могли визначити сутність капіталу, як таку, що знаходить своє вираження у перетворенні форм капіталу, як у сфері виробництва, так і у сфері обігу.

Маркс довів, що обіг капітальної вартості є єдиним кругообігом грошового капіталу ($G - T \dots V \dots T' - G'$), виробничого капіталу ($V \dots T' - G' - T \dots V$), і товарного капіталу ($T - G' - T \dots V \dots T'$). Таким чином, всі форми капіталу взаємно переходять одна в іншу. Було доведено, що в процесі кругообігу гроші і товар відповідно приймають форми грошового і товарного капіталу, а лише у сфері обігу (поза процесом виробництва), товарний і грошовий капітал приймають форми просто товару і просто грошей. Отже, товар і гроші, як економічні категорії, розглядались і як передумова і як результат процесу виробництва капіталу.

Дослідник встановив, що час обігу має великий вплив на процес виробництва вартості. Було доведено, що при збільшенні часу обігу капіталу обмежується час його виробництва, а отже, і процес збільшення капітальної вартості.

Вчений з'ясував діалектичне співвідношення кругообігу і обігу капіталу. Проаналізувавши форми капіталу і їх послідовну зміну, було доведено, що капітал у своєму русі поступово приймає грошову, виробничу і товарну форми, виконуючи у кожній з них відповідну їм функцію. Зростаюча авансована вартість, як мета виробництва, характерна для всіх кругообігів лише за умови єдності всіх трьох кругообігів. Таким чином, здійснюється безперервність обігу капіталу. “Тільки в єдності трьох кругообігів здійснюється безперервність всього процесу... Весь суспільний капітал завжди має цю безперервність, і його процес завжди є єдністю трьох кругообігів.” [5, с.120]. Кругообіг капіталу постає як його обіг і складається з часу, що необхіден для відтворення у повному обсязі всієї первісної капітальної вартості.

За Марксом, обіг капіталу здійснюється під впливом закону виробництва доданої вартості, а не так, як вважали класики, тобто, через природну необхідність продовження процесу виробництва споживчих вартостей. Вчений висуває принципово нові визначення основного і оборотного капіталу у зв'язку з їх обігом. Так, основний капітал обертається поступово, частинами за своєю вартістю, в той час як решта його вартості залишається у процесі виробництва. А оборотний капітал повністю переносить свою вартість на виготовлений продукт і обертається як у вартісній, так і в натуральній формі.

Цей новий підхід до основного і оборотного капіталу дав змогу Марксу :

1. надати ґрунтовне пояснення формам прояву закону вартості, доданої вартості, перетворення доданої вартості в прибуток;
2. пояснити різницю між періодом обігу, періодом виробництва та робочим періодом;

3. з'ясувати вплив часу обігу на величину авансованого капіталу;
4. визначити особливості обігу змінного капіталу і доданої вартості за простого і розширеного відтворення;
5. пояснити перетворення доданої вартості в прибуток.

За А.Смітом, вартість сукупного товарного продукту складається з прибутку, земельної ренти та суми заробітної плати. При цьому, не враховується вартість спожитого постійного капіталу. Маркс заперечує цю теорію і доводить, що вартість річного продукту складається з постійного капіталу C , змінного капіталу U та доданої вартості m (тобто, $C + U + m$), і визначає схеми простого та розширеного відтворення, і співвідношення між підрозділами суспільного виробництва (виробництва предметів споживання і виробництва предметів виробництва).

Таким чином, дослідження основного та оборотного, постійного та змінного капіталу, призвело до висунення можливо першої (історично) макроекономічної моделі у вигляді схеми простого та розширеного відтворення.

Представник американської школи маржиналізму Дж.Б.Кларк [6], визначав капітал як суму виробничого добробуту, вкладеного у матеріальні предмети, що постійно змінюються, при цьому фонд капіталу зберігається. Капітал відповідає певній сумі грошей, що вкладені в речі, що послідовно змінюються. Капітал складається з капітальних благ і ці капітальні блага повинні зношуватися, щоб забезпечити функціонування капіталу [6, с.129]. Капітал, у формі засобів виробництва, повинен приносити відсоток, що відповідає доходу капіталу у будь-якій іншій формі. Властивість капіталу створювати продукт є основою відсотка [6, с.146]. Ставка відсотку на весь капітал визначається доходом від використання останньої одиниці капіталу [6, с.189]. Одиниця капіталу визначається змінами граничного продукту при заміні одних капітальних благ іншими. При вирівнюванні кінцевої продуктивності різних капіталів, граничний дохід від капіталу визначає ставку відсотка [6, с.255].

Однією з переваг теорії Кларка є те, що вчений розглядає суспільний капітал, як такий, що не може існувати до того часу, доки не набуває форми капітальних благ, які застосовують підприємці.

Нагромадження капіталу, за Кларком, полягає у намаганні постійно отримувати дохід [6, с.146]. Нагромадження капіталу передбачає зміну його якісних характеристик, а не додавання ще одного засобу виробництва.

Досліджуючи грошову форму капіталу, вчений висунув основні принципи функціонування капіталу в умовах ринку. Недоліком теорії стало те, що через недостатнє дослідження ринку капіталів, Кларк не розкрив основні фактори формування ставки відсотку на капітал та її вплив на нагромадження капіталу.

Представник американської школи теорії граничної корисності, І.Фішер, свій погляд на природу капіталу висуває у таких працях, як “Теорія процента” (1930р) та “Природа капіталу і доходу” (1923р). За Фішером, капіталом є будь – яка річ, або будь – яке зобов’язання, що може забезпечити прибуток власнику. Вчений розглядає, в першу чергу, грошову форму капіталу. В своїй теорії він вивчає зміни, що може набути грошова вартість у формі інвестицій під впливом коливання цін, відсоткових ставок та інших процесів, що відбуваються у сфері обігу.

Дослідник розглядає дохід на капітал починаючи з обміну благ, що можуть бути спожиті зараз, на майбутні блага. Відсоток доходу визначається як різниця цін поточних і майбутніх благ. Велика увага приділяється розгляду багатьох інвестиційних можливостей. Поняття “продуктивність капіталу” замінюється на наявність інвестиційних можливостей. Багатство, що надається капіталом, це лише засіб забезпечення доходу. Капітальна вартість являє собою дисконтні майбутні доходи [7, с.61, 12].

Однією з переваг теорії І.Фішера, стало виявлення різниці між запасом господарських благ і потоком їх послуг. Вартість запасу капітальних благ визначається масштабом потоку відповідних послуг, “... дохід людини – це повний потік послуг, які забезпечує його власність.”[8, с.101]

Вчений розробляє методику, що дозволяє співставити між собою рентабельність різних інвестиційних проектів. Ця методика використовується і до нині. За Фішером, формування капіталу пов'язане з відмовою від поточного споживання частини благ і, подальше використання заощаджень залежить від вибору між різними інвестиційними можливостями

На відміну від Дж.Б.Кларка, Фішером не використовується така економічна категорія як “суспільний капітал”. Науковець не розглядає чому певний інвестиційний потік може забезпечити потік доходів. Не розглядається сам період виробництва, ті фактори, що можуть вплинути на інвестиційний проект. Вдалий інвестиційний проект береться як константа. Сам дослідник, піддаючи свою теорію критиці, казав, що існують не тільки регулярні фактори, які можуть бути раціонально сформульовані, а і нерегулярні фактори, які також впливають на функціонування капіталу і посилюють невизначеність та ризик. [7, с.321]. У відповідності до теорії Фішера, доход на капітал приймає форму процента.

К. Менгер, Є. Бьом-Баверк, Ф.Візер та інші представники австрійської (віденської) школи марджиналістської економічної теорії мали свій погляд на сутність та функціонування капіталу. Так, засновник австрійської школи, К.Менгер [9] вважав капіталом виробничі блага, призначені для задоволення потреб майбутнього. Капіталом є певна кількість комплементарних благ, що знаходяться тривалий термін у виробника. Виробництво певного товару передбачає використання певного капіталу і, при цьому, цей капітал не можна застосувати для іншого виробництва. У разі, якщо вартість блага включає відсоток на капітал, ця величина буде дорівнювати ймовірній цінності товару. Гроші, як форма капіталу, сприяють переливанню капіталу у різні галузі та у будь-яку іншу форму. Тому володіння капіталом стає об'єктом людського обігу [9, с.135].

Науковець заперечує тезу про те, що капітал є винагородою за певне утримання виробника, оскільки утримання виробника не є благом і не може мати цінності. При формуванні капіталу треба враховувати не тільки

заощадження, а і розширене використання у виробництві комплементарних благ, і, саме тому, виплата відсотку не розглядається як винагорода за утримання виробника. Відсоткова ставка є доходом від капіталу у грошовій формі і пов'язана з обміном капіталу на гроші. Однією з головних умов формування капіталу, за Менгером, є певний період часу на протязі якого виробляється товар.

Є. Бьом-Баверк [10] розглядав капітал як “виробничий”, або проміжний фактор. Оскільки, як первинні фактори виробництва розглядались лише праця та земля, то пропозиція капіталу залежала від кількості цих двох факторів, що були витрачені на його виробництво в минулому. Капітал у виробництві сприяє використанню більш ефективних “обхідних” методів виробництва, що дозволяють збільшити час, який необхідний для виробництва. Відсоток виникає в результаті впливу фактору часу на вартість блага [10, с.156]. Тобто, за Бьом-Баверком, величина капіталу залежить від періоду часу, що необхідний для виробництва товару і, чим нижче відсоткова ставка, тим більш тривалим буде прибутковий період виробництва.

Англійський економіст, представник інституціонального напрямку економічної думки, Д. Гобсон, поставив питання про величину нагромадження капіталу в динамічній економіці. За твердженням вченого, нагромадження капіталу має сенс лише доти, доки воно забезпечує потік товарів споживання, які поглинаються існуючою в економіці купівельною спроможністю, і, якщо це не відбувається, то нагромадження капіталу перетворюється на створення надлишкових потужностей [11, с.267].

Представник шведської школи теорії граничної продуктивності, К.Вікселль, розглядав процес нагромадження капіталу як нагромадження все більшої кількості інвестиційних благ певного виду. Вчений вказував на те, що нагромадження капіталу супроводжується зміною його структури. Але зміна в пропорціях нагромадження розглядається не з точки зору зміни структури капіталу, такої, як зміни співвідношення між постійним та змінним капіталом, між капіталом першого та другого підрозділу суспільного

відтворення, а з точки зору зміни часу функціонування капіталу. Маса капіталу, за Вікселлем, зростає і, в першу чергу, у виробничій формі. Під впливом закономірностей процесу нагромадження найбільш бурхливо підвищується середній вік капіталу, оскільки використання інвестиційних товарів тривалого користування забезпечує відносно велику ефективність виробництва і, відповідно, зростання прибутку. Вчений розробив концепцію циклу, у якій зв'язав циклічний рух виробництва та цін з процесом нагромадження капіталу, з закономірностями зміни його структури. На початку інвестиційного буму, зростанню часу функціонування капіталу сприяє низький рівень відсоткової ставки. Але, з нагромадженням капіталу знижується гранична продуктивність капіталу. Зменшення росту доходів на капітал супроводжується зменшенням частки капіталу у сукупних доходах. При цьому відбувається поглинання реальних збережень поточним споживанням. Все це стає перепорою для зниження відсоткових ставок і, відповідно, для подальшого нагромадження капіталу. З початком кризи, тривалість часу функціонування капіталу завмирає і єдиною формою капіталовкладень стають вкладення в нерозподілену продукцію, відбувається збільшення товарно – речових запасів. З часом, споживання нагромадженого капіталу та поглинання товарно – речових запасів дає можливість для переходу до нового циклу, нового інвестиційного буму.

Засновник кейнсіанського напрямку в економічній думці, Дж.М.Кейнс, розглядав капітал як багатство, майно, що може приносити прибуток : “Про капітал набагато краще говорити, що він приносить на протязі свого життя дохід, що переважає свою первісну цінність, ніж називати його продуктивним”[12, с.282]. Рідкісність капіталу визначається, як важливіший фактор отримання прибутку на капітал : “Єдина причина, чому той чи інший вид капіталу дає можливість отримувати на протязі терміна служби дохід, що перевищує по своїй загальній величині його первісну ціну пропозиції, полягає в тому, що він є рідкістю. Рідкісним він стає внаслідок конкуренції зі сторони відсотка на гроші. Якщо капітал стає менш рідкісним, вказана

перевага зменшиться, хоча капітал і не стане менш продуктивним...”[12,с.282]. На відміну від своїх попередників, вчений розглядав граничну ефективність капіталу не в статичній ситуації, а в динамічній моделі і визначав її як “...відношення між доходом, що очікується, що приносить додаткова одиниця даного виду капітального майна, і ціною виробництва цієї одиниці...”, як “...величину, що дорівнює тієї облікової ставці, яка зрівняла б теперішню вартість ряду річних доходів, що очікуються від використання капітального майна на протязі терміна служби, з ціною його пропозиції.”[12, с.199]. Інвестиції будуть здійснюватися до того часу, доки гранична ефективність капіталу не зрівняється з процентною ставкою. Висуваючи тезу про втручання держави в регулювання економічних процесів, Кейнс зазначав, зокрема, що саме держава, маніпулюючи масою грошей, може впливати на процентну ставку і разом з тим впливати на граничні схильності до споживання та заощадження. При здійсненні державою політики “дешевих” грошей (зниження процентної ставки на основі збільшення маси грошей в обігу), інвестиції в економіку будуть зростати, що сприяє виведенню економіки зі стану стагнації. За Кейнсом, “...головні риси економічного циклу... пов’язані з механізмом коливань граничної ефективності капіталу.”[12, с.386].

Представник кейнсіансько – неокласичного синтезу, Дж.Хікс, розглядає капітал [13] в мікроекономічному аспекті діяльності фірми, окремого підприємця, що намагається максимізувати прибуток. Капітал визначається як сукупність товарів виробничого призначення. Нагромадження капіталу розглядається як процес, що відбувається на мікрорівні. Такі категорії, як позичковий відсоток, ринкові ціни товарів та ін. розглядаються як зовнішні фактори, що регулюють динаміку і структуру виробництва.

Отже, досліджуючи погляди таких вчених, як Д.Рікардо, А.Сміт, С. де Сисмонди, Дж. С. Мілль, К.Маркс, Дж.Б.Кларк, І.Фішер, К. Менгер, Є. Бьом-Баверк, Ф.Візер, Дж.Хікс, К.Віксель, Д. Гобсон, Й.Шумпетер, Дж. М. Кейнс, та ін., на капітал, його роль, функції, процеси нагромадження, можна

помітити не тільки зміну трактування вченими вищезазначених економічних понять, а і еволюцію капіталу як економічної категорії, трансформацію його сутності.

На сьогоднішній день класичні теорії капіталу трансформуються в певний комплекс концепцій, серед яких активно розвиваються концепції інтелектуального та людського капіталу. Важливу роль відіграє трансформація структури капіталу, джерелами якої стали суттєві зміни в системі суспільного виробництва, у структурі власності, в обігу капіталів, у акумуляції капіталів, у фінансово - кредитній структурі .

Проблемам нагромадження, зміни структури, концентрації та централізації капіталу, в процесі становлення постіндустріального суспільства, буде присвячено подальше дослідження.

Використана література:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М., 1962. С. 557.
2. Сисмонди С. Новые начала политической экономии. Т.1. М., 1936.
3. Милль Дж.С. Основы политической экономии Т.1. М., 1980.
4. Маркс, Карл. Капитал. Критика политической экономии. (Предисл. Ф.Энгельса. Пер. И.И. Скворцова – Степанова). Т.1 М., Политиздат, 1973. Т. I. Кн.1. Процесс производства капитала. 1973.
5. Маркс К. Критика политической экономии. Т2. Кн.2. Процесс обращения капитала / Издан под. Ред.Ф.Энгельса. – М.: Политиздат, 1988.
6. Кларк Дж.Б. Распределение богатства.-М., 1992.
7. Fisher I. The Theory of Interest. N.Y., 1930.
8. Fisher I. The Nature of Capital and Income. N.Y., 1923.
9. Австрийская школа политической экономии. – М., 1992.
- 10.Бем-Баверк Е. Капитал и прибыль. – СПб.,1909.

11. Гобсон Д. Развитие современного капитализма. М.-Л., 1926.
12. Дж. М. Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег. – М., 1978.
13. Дж. Р. Хикс. Стоимость и капитал: Пер. с англ./ Общ. Ред. И вступ. Ст. Р. М. Энтова. – М.: Прогресс, 1988.